

FRAZEOLOGIK ANALOGLAR VA ULARNING TASNIFLANISHI

Maqsudova Shaxnoza Muxsinjon qizi

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Kirish

Hozirgi zamon tilshunosligida turli tillardagi frazeologik birliklarni o'rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Frazeologik analoglar turli xalqlarning madaniy, tarixiy va psixologik jihatdan qanday umumiylikka ega ekanligini ko'rsatib beradi. Tillarning frazeologik tizimlarini taqqoslash orqali biz tillarning o'xshashliklari va farqlarini aniqlay olamiz, bu esa tarjima nazariyasi, qiyosiy tilshunoslik va tillararo muloqot uchun katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot ishining asosiy maqsadi frazeologik analoglarning mohiyatini ochib berish, ularning turlarini aniqlash va klassifikatsiya tamoyillarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot davomida bir qancha muhim vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan. Birinchidan, frazeologik analog tushunchasining aniq ta'rifini berish zarur. Ikkinchidan, frazeologik analoglarning asosiy turlarini batafsil tavsiflash lozim. Uchinchidan, klassifikatsiya mezonlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Nihoyat, konkret tillar, xususan ingliz va o'zbek tillari materialida amaliy misollar keltirish tadqiqotni to'ldiradi.

Kalit so'zlar: Obrazli asos, grammatik tuzilish, leksik komponentlar, analog, tasnif

Asosiy qism

Frazeologik analoglar deb turli tillarga mansub bo'lgan, ma'nosi va funksiyasi jihatidan bir-biriga yaqin bo'lgan, ammo leksik-grammatik tuzilishi va obrazli asoslari turlicha bo'lgan frazeologik birliklarga aytiladi. Boshqacha qilib aytganda, ikki yoki undan ortiq tildagi frazeologizmlar bir xil fikrni ifodalasa ham, ularning tarkibi va obrazi boshqacha bo'lishi mumkin.

Frazeologik analoglarning bir qancha muhim belgilari mavjud. Birinchi navbatda, ular ma'noviy ekvivalentlikka ega, ya'ni bir xil yoki yaqin ma'noni anglatadi. Ikkinchidan, bu frazeologizmlar funksional jihatdan o'xshash bo'lib, nutqda bir xil vazifani bajaradi. Uchinchidan, ular obrazli va strukturaviy jihatdan farqlanadi, ya'ni har bir til o'z milliy obrazlariga va grammatik tuzilishiga ega. Nihoyat, frazeologik analoglar tillararo munosabatlarning mavjudligini ko'rsatadi va tillarning qiyosiy o'rganilishiga asos yaratadi. Frazeologik ekvivalent va analog tushunchalarini bir-biridan farqlash muhimdir. Frazeologik ekvivalent deb to'liq mos keladigan frazeologizmlarga aytiladi. Bunday birliklarda ma'no to'liq bir xil, tuzilish o'xshash, obraz ham deyarli bir xil bo'ladi va ular to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinadi. Masalan, inglizcha "to build castles in the air" va o'zbekcha "havoda qal'a qurmoq" frazeologizmlari ekvivalent hisoblanadi, chunki ikkala tilda ham bir xil obraz - havoda

qal'a qurish obrazi ishlatilgan. Frazеologik analoglarda esa vaziyat boshqacha. Ularning ma'nosi yaqin, lekin mutlaqo bir xil emas. Tuzilishi farqli, obrazi boshqa va tarjiması izohli usulda amalga oshiriladi. Inglizcha "to kill two birds with one stone" iborasi o'zbek tilida "bir o'q bilan ikki quyonni urmoq" deb tarjima qilinadi. Ikkala frazeologizmda ham "bir martada ikkita ishni bajarish" ma'nosi mavjud, ammo ingliz tilida qushlar va tosh, o'zbek tilida esa quyonlar va o'q obrazlari ishlatilgan. Bu ikki xalqning hayot tarziga va tabiiy muhitiga bog'liq milliy o'ziga xoslikdir.

Ma'noviy yaqinlik darajasiga qarab frazeologik analoglar uch guruhga bo'linadi. Birinchi guruhni to'liq analoglar tashkil etadi. Bunda ma'no deyarli bir xil bo'lib, faqat obraz yoki tarkibiy komponentlar farq qiladi. Masalan, "as brave as a lion" va "arslon kabi jasur" frazeologizmlari to'liq analog hisoblanadi, chunki ikkala tilda ham jasurlikni ifodalash uchun sher obrazi ishlatilgan. Yana bir misol - "to shed crocodile tears" va "soxta yig'lamoq" iboralarida ikkala tilda ham yolg'on ko'z yoshi to'kish ma'nosi mavjud, garchi o'zbek tilida timsoh obrazi ishlatilmasa ham, ma'no to'liq saqlanadi.

Ikkinchi guruhni qisman analoglar tashkil etadi. Bunday frazeologizmlarda asosiy ma'no o'xshash bo'ladi, lekin qo'shimcha ma'no soyalari farq qiladi. Ingliz tilida "to have a finger in every pie" iborasi har qanday ishga aralashuvchi odamni bildirsa, o'zbek tilida "burunini har yerga tiqmoq" deyiladi. Ikkala ibora ham keraksiz aralashishni anglatadi, lekin ingliz tilida "barmoq" obrazi, o'zbek tilida esa "burun" obrazi ishlatilgan va emotsional rang biroz boshqacha. Shuningdek, "to put the cart before the horse" va "oxiridan boshlamoq" iboralarida ham asosiy ma'no - ishlarni tartibsiz qilish - bir xil, lekin ingliz tilida konkret obraz mavjud, o'zbek tilida esa umumiy ma'noda ifodalangan.

Uchinchi guruhni uzoq analoglar tashkil etadi. Bu frazeologizmlar faqat umumiy semantik maydon bo'yicha bog'langan bo'lib, obrazlari butunlay boshqa. Inglizcha "to carry coals to Newcastle" iborasi keraksiz ishni bildiradi, chunki Nyukasl ko'mir shahri bo'lgan va u yerga ko'mir olib borish ma'nosiz. O'zbek tilida esa "dengizga suv tashimoq" iborasi ishlatiladi. Ikkala frazeologizmda ham keraksiz, ma'nosiz ishni bajarish ma'nosi bor, ammo milliy realialar butunlay boshqacha.

Obrazli asos bo'yicha frazeologik analoglarni bir necha turga ajratish mumkin. Eng keng tarqalgani zoomorfik analoglar, ya'ni hayvonlar obraziga asoslangan frazeologizmlardir. Inglizcha "as cunning as a fox" va o'zbekcha "tulki kabi ayyor" to'liq analog hisoblanadi, chunki ikkala tilda ham tulki ayyorlikning ramzi. Ammo "to be like a bull in a china shop" va "fil kirgandek" frazeologizmlari qisman analog bo'lib, ingliz tilida buqa, o'zbek tilida esa fil obrazi ishlatilgan, lekin ikkala ibora ham dovdirab harakat qilishni bildiradi.

Somatik analoglar tana a'zolari bilan bog'liq frazeologizmlardan iborat. "To have a heart of stone" va "tosh yurak" iboralari deyarli bir xil, chunki ikkalasida ham yurak

obrazi ishlatilgan. “To turn a blind eye” va “ko‘zni yummoq” frazeologizmlari ham somatik analogga misol bo‘lib, ikkala tilda ham biror narsani ko‘rmasdan o‘tish, e’tibor bermaslik ma’nosi mavjud.

Fitomorfik analoglar o‘simliklar obraziga asoslangan. Inglizcha “to beat around the bush” iborasi so‘zma-so‘z “buta atrofiga aylanmoq” degan ma’noni anglatadi va gapni uzoq-uzoq cho‘zish, mohiyatga kelmay gapirishni bildiradi. O‘zbek tilida “gapni cho‘zmoq” yoki “bilvosita gapirmoq” deyiladi. Bu yerda ingliz tilida o‘simlik obrazi mavjud, o‘zbek tilida esa umumiy ifoda ishlatilgan.

Predmetli analoglar turli buyumlar obraziga asoslangan. “To burn bridges” va “orqaga yo‘l qoldimaslik” frazeologizmlari bu turkumga kiradi. Ingliz tilida ko‘prik yoqish obrazi ishlatilgan bo‘lsa, o‘zbek tilida yo‘l qoldirmaslik obrazi mavjud, lekin ikkala ibora ham qaytish imkoniyatini yo‘qotishni anglatadi.

Grammatik tuzilish jihatidan frazeologik analoglar fe‘l, ot va sifat frazemalariga bo‘linadi. Fe‘l frazemalarining analoglari eng keng tarqalgan turkum hisoblanadi. “To break the ice” iborasi muloqot boshlash, qotib qolgan vaziyatni yumshatishni bildiradi va o‘zbek tilida “muzni eritmoq” yoki “muloqot boshlash” deb tarjima qilinadi. “To spill the beans” iborasi sirni oshkor qilishni anglatadi va o‘zbekchada “gapni oshkor qilmoq” yoki “til uchida bo‘lmoq” deyiladi.

Ot frazemalarining analoglari ham muhim o‘rin tutadi. “A piece of cake” iborasi ingliz tilida oson ishni bildiradi va o‘zbek tilida “bolalar o‘yinchog‘i” deb aytiladi. Ikkala frazeologizm ham “juda oson” ma’nosi mavjud, ammo biri taom, ikkinchisi esa o‘yinchoq obraziga asoslangan. “A storm in a teacup” va “umurtqasiz gap” iboralarida kichik, ahamiyatsiz muammoni kattalashtirish ma’nosi bor.

Sifat frazemalarining analoglari odatda qiyoslash strukturasida keladi. “As dead as a doornail” iborasi ingliz tilida butunlay o‘likni bildiradi va o‘zbek tilida “tosh o‘lik” deb tarjima qilinadi. Ikkala tilda ham qattiq, harakatsiz narsa obrazi orqali to‘liq o‘lim holati tasvirlanadi.

Madaniy-milliy jihat bo‘yicha frazeologik analoglar universal va milliy-o‘ziga xos turlarga ajraladi. Universal analoglar ko‘pgina tillarda mavjud bo‘lib, umumbashariy tajriba va his-tuyg‘ularga asoslangan. “Blood is thicker than water” va “qon qondan quyuq” iboralarida qon qarindoshlik bog‘ining kuchliligini bildiradi va bu fikr deyarli barcha xalqlarga tushunarli.

Milliy-o‘ziga xos analoglar muayyan xalqning madaniyati, tarixi va hayot tarziga bog‘liq. “To go Dutch” iborasi gollandiyaliklarning tejamkor xarakteriga ishora qilib, har kim o‘z xarajatini o‘zi to‘lashni bildiradi. O‘zbek tilida “har kim o‘z cho‘ntagidan” deyiladi. “When pigs fly” iborasi ingliz tilida mumkin bo‘lmagan narsani anglatadi, o‘zbek tilida esa “tovuq suti” yoki “qo‘ldan-qo‘lga” deyiladi. Bu frazeologizmlar har bir xalqning o‘z milliy realialariga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Stilistik jihatdan frazeologik analoglar og‘zaki nutq, adabiy uslub va kitobiy uslub analoglariga bo‘linadi. Og‘zaki nutq analoglari qo‘pol yoki norasmiy bo‘lishi mumkin. “To kick the bucket” iborasi o‘limni qo‘pol tarzda ifodalaydi va o‘zbek tilida “oyoqlarini cho‘zmoq” deb aytiladi. Bu frazeologizmlar kundalik suhbatda ishlatiladi va ma’lum emotsional rangga ega.

Adabiy uslub analoglari muloyimroq va madaniyroq tarzda bir xil ma’noni ifodalaydi. “To pass away” iborasi o‘limni iltifotli tarzda bildiradi va o‘zbek tilida “olamdan o‘tmoq” yoki “raxmatga ketmoq” deb tarjima qilinadi. Bu frazeologizmlar odob-axloq talablariga javob beradi va hurmat bildiradi.

Kitobiy uslub analoglari asosan badiiy adabiyot yoki rasmiy matnlarda ishlatiladi. “To breathe one's last” iborasi oxirgi nafasni olish, ya’ni o‘limni badiiy tarzda ifodalaydi. O‘zbek tilida “jonini bermok” yoki “ruhini topshirmok” deyiladi. Bu frazeologizmlar yuqori uslubga oid bo‘lib, maxsus kontekstda qo‘llaniladi.

Xulosa

Frazeologik analoglar tillararo muloqotning muhim vositasi bo‘lib, tillarning o‘xshashligi va farqini yaqqol ko‘rsatib beradi. Turli tillardagi frazeologik birliklarni taqqoslash orqali biz har bir xalqning dunyoqarashi, madaniyati va fikrlash tarzini tushunishimiz mumkin. Analoglar klassifikatsiyasi ma’no, obraz, tuzilish va madaniy xususiyatlarga asoslanadi. Ma’noviy yaqinlik darajasiga ko‘ra to‘liq, qisman va uzoq analoglar farqlanadi. Obrazli asosga ko‘ra zoomorfik, somatik, fitomorfik va predmetli analoglar mavjud. Grammatik tuzilishga ko‘ra fe’l, ot va sifat frazemalari ajratiladi. Madaniy-milliy jihatdan universal va milliy-o‘ziga xos analoglar bo‘linadi. Stilistik xususiyatga ko‘ra og‘zaki nutq, adabiy va kitobiy uslub analoglari farqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazika. - M.: Visshaya shkola, 1996.
2. Mamatov A.E. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - T.: O‘qituvchi, 2009.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. - T.: O‘qituvchi, 1978.
4. Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. - Oxford: Clarendon Press, 1998.
5. Nurmonov A., Bozorov O. O‘zbek tilidan ma’ruzalar. - T.: Sharq, 2002.